

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

4. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM
2016

MEGALAKULT AZ MTA TÁRSADALOMFÖLDRAJZI TUDOMÁNYOS BIZOTTSÁG TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI ALBIZOTTSÁGA

KÓKAI SÁNDOR

Előzmények

Hazánkban a történeti földrajz, mint a szintetikus geográfia része, az 1930-as években jelenik meg. A korabeli felfogás szerint nem tekinthető önálló diszciplínaként, s e témakörben írt művek, az egyes területi egységek múltbeli állapotrajza a regionális (tájföldrajzi) monográfiák bevezető fejezete lehet. Az emberformálta táj kialakulását és a természeti erőforrások használatának idő- és térbeli változásait a történelmi Magyarország teljes területére kiterjedően elsőként *Mendöl Tibor* foglalta össze a *Bulla Bélával* közösen írt „*Kárpát-medence földrajza*” (1947) c. könyvükben.

A geográfusok által művelt történeti földrajz kialakulási folyamata az 1948-as politikai hatalomváltáskor megszakadt, e témakörben – politikai okokból, a szomszéd népek „érzékenysége” hivatkozva – nem lehetett további kutatásokat folytatni.

A történeti földrajz nyíregyházi műhelye

Öt évtizeddel ezelőtt, amikor a Nyíregyházi Tanárképző Főiskolán megalakult a Földrajz Tanszék, az oktatási feladatok ellátása mellett, megkezdtük a régiókatást, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természet-, társadalom- és gazdaságföldrajzi vizsgálatát is. Tájkutató munkánk első periódusában nem kaptunk kellő támogatást (a hivatalos statisztikai forrásokat meghaladó információkat), így az 1970-es évek közepén témát váltottunk, a társadalom- és gazdaságföldrajzi jelenségek és folyamatok helyett a megye gazdasági elmaradottságának (hátrányos helyzetének) történelmi gyökereit igyekeztünk feltárni. A Nyírség, a Szatmár-Beregi-síkság és a Rétköz 18-19. századi rekonstruált állapotrajza egy szegénységzóna létezését tárta fel, amely összefügg a Kárpát-medencére jellemző nyugat-kelet irányú kultúr- (fejlettségi-) lejtő meglétével. A hisztogeográfiai kutatómunkánk szükségessé tette az összehasonlító vizsgálatokat is, amelyek kiterjedtek a Bodrogtó, Taktaköz, a Zempléni-hegység, majd a Hernád-völgy és a Csereháti-dombvidékre is. A lokális és mikroregionális terek történeti földrajzi kutatáseredményeit folyamatosan publikáltuk.

Nagyobb szakmai közönség előtt először 1980-ban, Mendöl Tibor születésének 75. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián kaptunk lehetőséget kutatómunkánk ismertetésére. Frisnyák Sándor történeti

földrajzi előadását a jelenlevő vezető geográfusok, Enyedi György, Kádár László, Rónai András és Tóth József pozitívan értékelték és a munkák folytatását javasolták. 1983-ban Frisnyák Sándor – korábbi kutatási eredményeit összefoglalva – elkészítette és sikeresen megvédte „*A Szatmár-Beregi-síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység 18-19. századi földrajza*” c. kandidátusi értekezését. Frisnyák tudományos minősítésével az MTA a történeti földrajzot legitimálta, s ennek hatására a magyar földrajztudomány műhelyeiben, az egyetemi tanszékeken és a kutatóintézetekben egyre többen kezdtek történeti földrajzi (tájtörténeti) kutatásokkal foglalkozni.

Frisnyák az 1980-as évek vége felé, először speciálkollégium, majd az 1989/90-es tanévben már kötelező tantárgyként tanította hazánk történeti földrajzát. Az előadások anyagából – és az évtized elejétől a Kárpát-medence teljes területére kiterjedő kutatási eredményeinek felhasználásával – megírta és a Nemzeti Tankönyvkiadó megjelentette a *Magyarország történeti földrajza* (1990) c. egyetemi-főiskolai tankönyvét, mely a pályatársak megítélése szerint *alapl mű*, e témakörben írt *első tudományos szintézis*.

Frisnyák munkatársai és más intézményekben dolgozó tanítványai közül többen foglalkoznak tájtörténeti, történeti földrajzi (és ezekhez kapcsolódó néprajzi, gazdaságtörténeti) kutatásokkal. A geográfusok által művelt történeti földrajz a kultúrtáj kialakulásával és térbeli diffúziójával, az antropogén tájalakítással, táj- (természeti erőforrás-) használat és a gazdasági térszerveződés (régioformálódás) folyamatával, a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásával, a népesség számbeli változásaival, területi, etnikai és vallási megoszlásával, a településhálózattal és mindazon témakörökkel foglalkozik, amelyek az aktuális földrajz vizsgálgóási körébe is tartoznak.

A tanszéken belül *Boros László* kandidátus a Kárpát-medence szőlő- és borgazdaságának történeti földrajzát dolgozta fel, továbbá a Tokaj-hegyaljai történelmi borvidékről, a nyírségi homoki kultúra kialakulásáról, a Bodroghköz 18-19. századi tájhasználatáról és más mikrorégiók történeti geográfiájáról írt könyveket, tanulmányokat. *Dobány Zoltán* a Taktaköz, az Alsó-Hernád-völgy, a Csereháti-dombvidék és a Sajó-Bódva köze hisztogeográfiáját dolgozta fel, és eredményeit hat kötetben foglalta össze, egyes részfeladatok megoldásáról pedig a szakmai folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben számolt be. *Kókai Sándor* habilitált egyetemi magántanár Bihar vármegyéről, az Alföld 19. századi tértagolódásáról, a Marosköz történeti tájhasználatáról és a Bánság történeti földrajzáról (1718-1918) írt monográfiái mellett sok tanulmányt publikált az észak-magyarországi, nyírségi és bodroghközi településekről is.

A tanszék tudományos kisugárzó hatását jelentős mértékben növelte a magyar honfoglalás 1100. és az államalapítás 1000. évfordulója tiszteletére rendezett, a Kárpát-medence és egyes régióinak (Alföld, Felvidék, Dunántúl és a Kisalföld, Kárpátalja, Erdély, Délvidék, továbbá Nyíregyháza, a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék) történeti földrajzával foglalkozó nemzetközi konferencia-

sorozat (1995-2004). Az előadások anyagát terjedelmes kötetekben jelentettük meg és azokat eljuttattuk a hazai szakmai műhelyeken kívül a határon túl élő magyarság kulturális-tudományos központokba is. A gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920) c. nemzetközi szimpóziumunk anyagát a tanszék és a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület közös kiadványaként jelentettük meg 2004-ben.

A tanszék történeti földrajzi kutatásokkal foglalkozó tagjai – immár több mint három évtizede – rendszeresen tartanak konferencia-előadásokat, tanártovábbképző tanfolyamokat külföldön is.¹

A tanszék és a történeti földrajzi kutatásokat 1968-tól 2000-ig Frisnyák Sándor vezette-irányította, majd beosztott egyetemi tanár, 2004-től professor emeritusként folytatja – az intézet történeti földrajzi műhelyéhez kapcsolódó – alkotó- és tudományszervező munkáját. A geográfus szakma – hivatalosan 2000-ben, az MTA doktora minősítés megszerzésekor – *Frisnyák professzort tudományos iskolateremtő tudósként*,² a *történeti földrajz megújítójaként*, a közelmúltban egy tájökölógiai tanulmány³ a *tájtörténeti kutatás legeredményesebb művelőjeként értékeli*.

A tanszéki tudományos műhely Mendöl Tibor történeti földrajzi irányzatának folytatója. *Győri Róbert* tanszékvezető egyetemi docens, tudományszakunk nemzetközileg is elismert művelője úgy vélekedik, hogy a Mendöl iskola „örökösének – elsősorban a német tájrekonstrukciós hagyomány magyarországi továbbéltetőjének – tekinthető Frisnyák Sándor és munkatársainak köre (mindenekelőtt Kókai Sándorra /1999/, Boros Lászlóra /1999/ és Dobány Zoltánra /1999/ gondolok). A 'nyíregyházi iskola' bevallottan merít a magyar emberföldrajz eredményeiből, és ez nem merül ki csupán a nagy nevekre való hivatkozásban. Tanulmányaikban éppúgy tetten érhető az emberföldrajz fogalomkészlete – pl. a helyi-helyzeti energiák, kultúrtáj stb. –, mint a társadalom és természet kölcsönhatásait vizsgáló szemlélet. Tevékenységük a mai történeti földrajzban meghatározó: *Frisnyák Sándor nevéhez fűződik a történeti földrajz újjáélesztése*, ők szervezik a történeti földrajzi konferenciák többségét, menedzselik a konferenciaköteteket, kiadványokat; a történeti földrajzi publikációk többségét ők jegyzik. Kutatásaikat részben szűkebb régiójuk területén

¹ Bővebben: Frisnyák Sándor – Kókai Sándor: A honi történeti földrajz negyedszázados eredményei (1989-2014). In: Pap Norbert szerk.: Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban, 1989-2014. Publikon Kiadó, 2015. pp. 9-23.

² Marik Sándor: Professzori vizsga életművel. In: Marik Sándor: Az én milleniumom. Válogatott írások, Nyíregyháza, 2001. pp. 155-157; Marik Sándor: A történeti földrajz megújítója. In: Marik Sándor: A lefényképezett gondolat. Nyíregyháza, 2011. pp. 73-77.; Gál András – Hanusz Árpád szerk.: A történeti földrajz megújítója. Dr. Frisnyák Sándor munkássága. Nyíregyháza-Szerencs, 2010. 134 p.

³ Csorba Péter – Kerényi Attila: Érintkezési pontok Pécsi Márton életműve és a táj kutatás között. Földrajzi Közlemények 137. évf. 2013. pp. 225-232.

– Nyírség, Szatmár, Hegyalja, Zemplén stb. – folytatják, de nem hiányoznak munkáik közül az országos összefoglalások sem”.⁴

A tanszéket – a tudományos minősítésekkel, könyvekkel és egyéb teljesítményekkel mérhető – eredményei alapján a *magyar történeti földrajzi kutatások központjaként* tartják számon. S ennek az általános elismertségnek köszönhető, hogy – az innen induló kezdeményezés alapján – megalakulhatott e szakterület művelőinek tudományos testülete.

A sárospataki alakuló ülés

Frisnyák Sándor 2014. november 3-án az MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság ülésén az előzőekben vázolt nyíregyházi eredmények és a többi kutatóhely teljesítményei alapján egy Történeti Földrajzi Albizottság létrehozását kezdeményezte. Szakterületünk e legmagasabb tudományos fóruma 2014. december 2-án tartott ülésén engedélyezte az albizottság létrehozását, és az első három évre Kókai Sándor intézetigazgató egyetemi magántanárt az elnöki, Csüllög Gábor egyetemi adjunktust a titkári teendők ellátásával megbízta. A felhatalmazás alapján megkezdtük a szervező munkát és kidolgoztuk az előzetes – az akadémiai bizottságok működési gyakorlatát követő – munkatervünket.

Az alakuló ülésünket 2015. április 24-én a sárospataki várban tartottuk. A helyválasztásnak szimbolikus jelentőséget tulajdonítunk: Sárospatak a középkortól iskola- és tudásközpont, és mint ilyen, a földrajztudomány egyik legrégebbi hazai műhelye, környezete a Tokaj-hegylajai borvidék pedig történeti kultúrtáj.

Tamás Edit geográfus-történész, a pataki vármúzeum igazgatója, számos tanulmány és könyv írója, nem csak helyet biztosított a rangos grémium tanácskozásához, a reprezentációs költségeket is felvállalta. A kitűnő munkaebéd után az alakuló ülés résztvevőinek bemutatta a várat és a nemrég rekonstruált 17. századi ágyúöntő műhelyt (új kiállítási csarnokot).

Az alakuló ülésen – a megnyitó beszédek és köszöntések után – Frisnyák professzor tartott előadást a sárospataki földrajzoktatás és földrajzírás történetéről, a 15. század végétől kezdődően az 1868-as közoktatási törvény megjelenéséig. A mezővárosi plébániai iskola, majd a 16. századtól a református kollégium tanárai – több diszciplína művelése mellett – munkásságukkal a magyar földrajztudomány és -oktatás fejlődéséhez is jelentősen hozzájárultak.⁵

⁴ Györi Róbert: Mendöl Tibor és a magyar történeti földrajz. Földrajzi Közlemények CXXIX. (LIII.) kötet, 2005. pp. 103-116.

⁵ Frisnyák Sándor: Adalékok a sárospataki földrajzoktatás és földrajzírás történetéhez. In: Gál András szerk.: Az abaúji és zempléni tájak tudományos feltárói. Tanulmánygyűjtemény. Nyíregyháza-Szerencs, 2015. pp. 117-128.

Kókai Sándor előadásban felvázolta a történeti földrajz hazai történetét, részletezőbbben a nyíregyházi műhely alkotó és tudományos-szervező tevékenységét. *Dövényi Zoltán* professzor, a pécsi egyetem Földtudományi Doktoriskola igazgatója, az MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság elnöke tudománytörténeti és -elméleti alapozással meghatározta a történeti földrajzi kutatómunka feladatait, fontosabb tárgyköreit és biztosította a részt vevőket további támogatásáról. S ezt követően az albizottság alapító tagjai véleményezték a munkatervet, s olyan megvalósítandó célokat is megfogalmaztak, amelyek majd a következő hároméves programnak lesznek az alkotóelemei.

Az albizottság célja – a megállapodásunk szerint – a Kárpát-medence történeti földrajzával foglalkozó kutatók támogatása, egyrészt szakmai konferenciák és tudományos szimpóziumok szervezésével, másrészt publikálási lehetőségekkel. A történeti földrajz geográfus művelőin kívül, ahogy ezt korábban is tettük, aktivizálni szeretnénk a régészeket, etnográfusokat, kartográfusokat és a gazdaságtörténeti kutatókat is. Működésünk, az értéktartó és közvetítő tevékenység (az átfogó jellegű, makroregionális témafeldolgozások mellett a kistérségek, olykor településszintű vizsgálatok folytatása), amelyek összességünkben alapozó, építőelemeit képezhetik majdan – esetleg csak évtizedek múlva – sorra kerülő Kárpát-medence történeti földrajzával foglalkozó nagymonográfiának.

Az albizottság a következő három évben az alábbi témakörök meghirdetésével szervez tudományos konferenciákat: 2015-ben Regionalizmus és regionalizáció – Térszerveződések a középkori Magyarországon, 2016-ban A Kárpát-medence történelmi régiói, 2017-ben Integrált környezetátalakító-területfejlesztő munkák a Kárpát-medencében (1846-1920). S ezeken kívül az évente megrendezésre kerülő Nyírségi Földrajzi Napok keretében történeti földrajzi szekcióülést is rendezünk. A szekcióülésen elhangzó előadásokat a nyíregyházi kutatóműhely évnegyedes folyóiratában, a Történeti Földrajzi Közleményekben fogjuk megjelentetni.

Az albizottság működési területe Magyarország (rendezvényeinek helyszínei az egyetemek és főiskolák), az irányító-szervező központ az első három évben a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, a jelenlegi elnök munkahelye.

Az MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága – a leírtak alapján – a szakmai-tudományos küldetésének teljesítésén túl, *erősíteni fogja a Nyíregyházi Főiskola (2016-tól Egyetem) tudásközpont-jellegét és kisuagzó szerepét.*

TARTALOM

NAGY MIKLÓS MIHÁLY Politikai képletek a történeti földrajzban (A politikai földrajz és a történeti földrajz kapcsolatáról)	1
RÁCZ LAJOS Mi a kis jégkorszak?	15
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA Bolhád, Erdőhát, Barkóság. Tájnevek északon.....	47
VIGA GYULA Dél-Zemplén népének táji kapcsolataihoz és fogalmához.....	57
KORMÁNY GYULA A nyírségi csatornarendszer építéstörténete.....	69
KÓKAI SÁNDOR A dohánykertészek szerepe a Marosszög 18-19. századi társadalmi-gazdasági változásaiban	84
GULYÁS LÁSZLÓ – CSÜLLÖG GÁBOR Koszovó története az első Balkán-háborútól a második világháború végéig 1912-1945	108
SUBA JÁNOS Mindennapi élet jogi szabályozása a trianoni magyar-osztrák határ mentén.....	125
BALOGH ANDRÁS – URFI KÁROLY Lakótelepi migráció az 1970-es évek Szombathelyén	141
GÁL ANDRÁS, MAKRA LÁSZLÓ Jeruzsálem és Róma: szent városok környezetszennyezése az ókorban	153
SZULOVSKY JÁNOS Dóka Klára munkásságának történeti földrajzi vonatkozásai	157
FRISNYÁK ZSUZSA Utazás vonattal. A személyforgalom jellemzői a 19. század végén.....	170
FRISNYÁK SÁNDOR Száz éve született Moholi Károly geográfus professzor	179
KÓKAI SÁNDOR Megalakult az MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága	184